

ՍԱՐԳԻՍ Մ. ՄԿՐՏՉԵԱՆ

ԵՊՀ արեւելագիտության ֆակուլտետ

ԻՐԱՆՈՒՄ ԳՈՐԾՈՂ ՊԱՆԹԻՐՔԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ԴԵՐԸ ՂԱՐԱԲԱՂԵԱՆ ԵՐԿՐՈՐԴ ՊԱՏԵՐԱԶՄՈՒՄ

Քանայի բառեր՝ Իրան, Հայաստան, Արցախ, Ղարաբաղեան երկրորդ պատերազմ, Թուրքիա, Ադրբեջան, Հայոց ցեղասպանություն, պանթիրքիզմ, անջատողականություն, Ռուսաստան, քրդեր, կրոն:

2020 թ. սեպտեմբերի 27-ին Արցախի դեմ Ադրբեջանի, Թուրքիայի և միջազգային ահաբեկիչների սանձազերծած լայնամասշտաբ պատերազմը, որը տևեց 44 օր և մարդկային, հողային և նիւթական մեծ վնասներ պատճառեց մեր ժողովրդին, հայ ազգային քաղաքական մտքին ևս մէկ անգամ յիշեցրեց պանթիրքիզմի վտանգի մասին:

Մինչ օրս հրապարակուած մեր մենագրութեան¹ մէջ և բազմաթիւ յօդուածներում ցոյց ենք տուել, որ պանթիրքիզմն իբրեւ գաղափարախօսութիւն ու քաղաքական շարժում գոյութիւն ունի ո՛չ միայն Թուրքիայի և Ադրբեջանի Հանրապետութիւններում, այլ նաև Իրանի թիրքախօս շրջաններում, որտեղ կան անհատներ և կազմակերպութիւններ, որոնցից որոշները՝ բացայայտ,

¹ Տե՛ս Մկրտչեան Ս., Պանթիրքական հոսանքները ժամանակակից Իրանում (ևրկրորդ հրատարակութիւն), Երևան, 2019:

որոշներն էլ՝ թաքուն կերպով աշխատում են Մեծ Թուրանի ծրագրի իրականացման ուղղությամբ:

Սոյն յօդուածի նպատակն է ցոյց տալ, թէ վերջին տարիներին ինչ փոփոխութիւններ են տեղի ունեցել Իրանում գործող պանթիքական կազմակերպութիւնների ղեկավարների և գործիչների ծրագրերում և ինչպէս է արտացոլուել նման մօտեցումները Արցախեան վերջին՝ 44-օրեայ պատերազմի ընթացքում:

Այդ կազմակերպութիւններից մէկը՝ «Ադրբեջանի ազգային դիմադրական կազմակերպութիւնը»², հիմնադրուել է 2006 թուականին: Նրա պաշտօնաթերթն է «Արազ նիւզ»³-ը: 2016 թ. դեկտեմբերի 24-ին ԱԱԴԿ-ի կազմակերպմամբ Անկարայում, «Թիւրք Օջախլարի»-ում տեղի է ունեցել «Հարաւային Ադրբեջանը: Թիւրքական աշխարհի ոսկէ կամուրջը»⁴ անունը կրող համագումարը: Համագումարին մասնակցել են «Թուրքիայից, Հարաւային և Հիւսիսային Ադրբեջաններից, Բալկաններից և թիւրքական աշխարհի այլ շրջաններից թիւրքեր: Բանախօսները անդրադարձել են «Հարաւային Ադրբեջանի ռազմավարական, մշակութային, տնտեսական և պատմական կարևորութեանը տարածաշրջանում և թիւրքական աշխարհում»⁵: Յատկանշական է, որ համագումարը տեղի էր ունենում Անկարայում, ինչը նշանակում է, որ վերջին տարիներին Թուրքիայի Հանրապետութիւնը իր տարածքում թոյլ էր տալիս Իրանի հողային ամբողջականութիւնը վտանգող և Իրանի նկատմամբ անջատողական նկրտումներ ունեցող կազմակերպութիւնների անարգել գործունեութիւնը:

² Տե՛ս <https://diranish.org/> (03.04.2021):

³ www.araznews.org/fa/ (03.04.2021):

⁴ <http://www.araznews.org/fa/?p=30699> (03.04.2021):

⁵ Նոյն տեղում:

ԱԱԴԿ-ը 2017 թ. հրատարակած իր գործունեության մէկ տարուայ տեղեկագրում՝ Իրանի ներսում իրականացրած ծրագրերի շրջանակներում որպէս հաշուետւութիւն մատնանշում էր «Իրանի թուրքերի ինքնութեան վերածնունդը» գրքի տարածումը, ուսումնական նիւթերի տպագրութիւնն ու տարածումը ուսանողների շրջանում, քաղաքական գործունեութիւնը մարզական միջավայրերում և մարզադաշտերում և այլն, իսկ երկրից դուրս՝ կազմակերպութեան հիմնադրութեան 11-ամեակի նշումը Անկարայում և Վաշինգտոնում, Արուֆազ Էջիբէյի մահուան 17-րդ տարելիցի նշումը Անկարայում և այլն:

2020 թ. սեպտեմբերի 27-ին, այսինքն՝ Հայաստանի և Արցախի դէմ Ադրբեջանի և Թուրքիայի Հանրապետութիւնների սանձազերծած պատերազմի առաջին օրը, հրապարակուել է մի յայտարարութիւն՝ «Հայաստանը ամբողջ տարածաշրջանի խաղաղութեան և հանդարտութեան գլխաւոր արգելքը»⁶ վերնագրով: Նրա տակ ստորագրել են «Ադրբեջանի կենտրոնական կուսակցութիւնը», «Ադրբեջանի ազգային դիմադրական կազմակերպութիւնը», «Հարաւային Ադրբեջանի դեմոկրատական կուսակցութիւնը» և «Հարաւային Ադրբեջանի թիւրքական դեմոկրատական դաշինք կազմակերպութիւնը», որում գրուած է, որ «Մէկ անգամ նորից Հայաստանի զաւթիչ բանակը Ադրբեջանի գրաւուած տարածքներում....խախտել է հրադադարը....Հայաստանի բանակը յարձակուելով բնակավայրերի վրայ Ադրբեջանի ոչ զինուորական քաղաքացիների նահատակութեան և վիրաւորուելու պատճառ է դարձել....Վիրաւորուած են Ադրբեջանի ժողովրդի զգացումները....Ադրբեջանի թուրք ազգը Հարաւային

⁶ <https://diranish.org/%D8%A8%D8%A7%DB%8C%DA%AF%D8%A7%D9%86%DB%8C/3380> (02.04.2021):

Ադրբեջանում ամենայն զգայնութեամբ հետևում է Հիսիսային շրջանի իրադարձութիւններին....Մենք՝ այս յայտարարութեան ստորագրողներս՝ մեր ամբողջական համերաշխութիւնը յայտնելով Ադրբեջանի ազգին և պետութեան, Ադրբեջանի բանակի պատասխան գործողութիւնները Ադրբեջանի Հանրապետութեան քաղաքացիների և երկրի հողային ամբողջականութեան պաշտպանութեան կապակցութեամբ նրա օրինական իրաւունքն ենք համարում⁷։ Նշելի է, որ այս կազմակերպութիւնները խօսում են Ադրբեջանի Հանրապետութեան հողային ամբողջականութեան մասին այն պայմաններում, երբ իրենք սպառնում են Իրանի հողային ամբողջականութեանը։ Աւելին՝ սրանով պարզէ դառնում այն իրողութիւնը, որ դեռ Ղարաբաղեան երկրորդ պատերազմը չսկսուած՝ Իրանում գործող պանթիքական կազմակերպութիւններն արդէն տեղեակ էին, որ պաշտօնական Բաքուն դիմելու է սադրանքների եւ իրադարձի խախտման մէջ նախապէս մեղադրելու է հայկական կողմին, որից յետոյ իբր՝ պատասխան գործողութիւններ, կամ՝ «հակայարձակում» է ձեռնարկելու Արցախի դէմ։ Սա ցոյց է տալիս, որ ի տարբերութիւն նախորդ տարիների, անցած պատերազմում ոչ միայն Ադրբեջանն ու Թիւրքիան, այլեւ Իրանի փաստօրէն՝ բոլոր պանթիքական կազմակերպութիւնները գործում էին որպէս մէկ միասնական բանակ։

Ուստի նոյն՝ 2020թ. սեպտեմբերի 27-ի մէկ այլ յայտարարութեան⁸ մէջ, որի հրատարակման վայր է նշուել Թաւրիզը, եւ որը կրում է «Բռնազաւթուած Ղարաբաղի իրադարձութիւնների կա-

⁷ <https://diranish.org/%D8%A8%D8%A7%DB%8C%DA%AF%D8%A7%D9%86%DB%8C/3380> (02.04.2021):

⁸ Տե՛ս <https://diranish.org/%D8%A8%D8%A7%DB%8C%DA%AF%D8%A7%D9%86%DB%8C/3376> (02.04.2021):

պակցութեամբ Ադրբեջանի ազգային դիմադրական կազմակերպութեան ուսուցողական և ռազմավարական յայտարարութիւնը» վերնագիրը, խօսելով «հայ բռնազաւթիչների», «բռնազաւթուած Ղարաբաղի», Հայաստանին՝ «Ֆաշիստական Իրանի հովանաւորութեան», ԻԻՀ-ում ՀՀ դեսպանատան գործունէութեան, «Իրան-Երևան-ՓԲԲ համագործակցութեան» և այլ յորինուած թեմաների մասին, ներկայացում է նաև Իրանի կատարած առաջին քայլը՝ զօրքի տեղափոխումը Իրան-Հայաստան-Ադրբեջան սահմանին: Ուստի վերջում յանձնարարութիւններ են տրուում կազմակերպութեան քիչներին՝ դէպի Հայաստան բեռնափոխադրումները լուսանկարելու և իրենց ուղարկելու, դէպի Հայաստան էլեկտրաէներգիայի, գազի և վառելիքի տարանցման ցանցը բացայայտելու ու խափանելու և այլնի մասին:

Վերջին տարիներին նոյնաբովանդակ գործունէութիւն էր ծաւալել նաեւ «Հարաւային Ադրբեջանի ուսանողական շարժում» (AZOH)⁹ կազմակերպութիւնը (Southern Azerbaijan Student Movement), որի կայքէջի «ԱԶՈՀ-ի մասին» բաժնում գրուած է՝ «ԱԶՈՀ-ի անդամահաւաքի համակարգը ուղղուած է ուսանողներին և նրա հիմնական նպատակը մտաւորական, վերլուծող, քաջ, պայքարի մշակոյթին ծանօթ ու դրանում ընդգրկուած կազմակերպական կադրերի դաստիարակումն է՝ ազգային շարժման մէջ ներգրաւելու համար»¹⁰:

Կազմակերպութիւնը բացի <http://www.azoh.net/> կայքից, ունի մէկ այլ կայք՝ «Օյրենջը» անունով, որտեղ հրատարակում են լուրեր, յօդուածներ, հարցազրոյցներ հիմնականում՝ հակաիրանական, հակահայկական, հակաքրդական և հակառուսական

⁹ <http://www.azoh.net/> (12.04.2017):

¹⁰ Նոյն տեղում:

ուղղուածութեամբ¹¹: Կայքում լայնօրէն արտացոլում են «Հարա-
ային Ադրբեջանի ազգային քաղաքական գործիչների» ձերբա-
կալութիւնների մասին լուրերը: Դեռեւս 2017թ. ապրիլին ԱՁՈՀ-ի
կայքում (<http://www.azoh.net/>) հրատարակուել էր հետևեալ վեր-
նագրով լուրը. «Փետրուարի 26-ը զաւթիչ հայերի կողմից Խոջա-
լուի ցեղասպանութեան օրն է»¹²: Այնտեղ նշում էր, որ «Հայաս-
տանի զինուած ուժերը, ռուսական զինուած ուժերի հովանաւո-
րութեամբ, յարձակուեցին Խոջալուի վրայ և Խոջալուի խաղաղ
բնակիչներից 613 հոգու վայրագ ձևով սպանեցին: Այդ ցեղաս-
պանութեան զոհերից են 63 երեխայ, 106 կին, 70 ծեր....Խոջա-
լուի ցեղասպանութիւնը Մեքսիկայի, Չեխիայի, Յորդանանի,
Հոնդուրասի, Պերուի, Զիբուտիի, Բոսնիա և Հերցեգովինայի,
Ռումինիայի, Շոտլանդիայի և ԱՄՆ մօտ 22 նահանգի կողմից
պաշտօնապէս ճանաչուել է.... Խոջալուի սպանող հայերի կող-
մից ցեղասպանութիւն է, սակայն մշտապէս պետութիւնների
կրօնական ու քաղաքական յարաբերութիւնների ազդեցութեան
ներքոյ է եղել: Որպէս օրինակ նշենք, որ եւրոպական բազմաթիւ
երկրներ, ինչպէս Ռուսաստանը, որը զաւթիչ Հայաստանի ընդգ-
ծուած հովանաւորն ու դաշնակիցն է, մինչև հիմա մարդկութեան
դէմ կատարուած այս ողբերգութեան պաշտօնական ճանաչու-
մից խուսափել է»¹³:

¹¹ Տե՛ս <https://www.oyrenci.org/> (05.04.2021):

¹² <http://www.azoh.net/%D8%AED8%A8%D8%B1/1118-%DB%B2%DB%B6-%D9%81%D9%88%D8%B1%DB%8C%D9%87-%D8%B1%D9%88%D8%B2-%D9%86%D8%B3%D9%84-%DA%A9%D8%B4%DB%8C-%D8%AE%D9%88%D8%AC%D8%A7%D9%84%DB%8C-%D8%AA%D9%88%D8%B3%D8%B7-%D8%A7%D8%B1%D9%85%D9%86%DB%8C-%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D8%A7%D8%B4%D8%BA%D8%A7%D9%84%DA%AF%D8%B1-%D8%A7%D8%B3%D8%AA.html>
(12.04.2017):

¹³ Նոյն տեղում:

Ընդհանուր առմամբ 2020թ. նախապատերազմեան շրջանի լուրերում կրկին հիմնական շեշտը դրում էր Հայաստանի «զաւթիչ» լինելու, «Խոջալուփ ցեղասպանութեան», Իրանի և Ռուսաստանի «հայամէտոութեան», երոպական երկրների կողմից Հայաստանին հովանաւորելու հարցում կրօնական գործօնի դերակատարութեան, հայերի ու քրդերի համագործակցութեան և նմանատիպ պնդումների վրայ:

Կազմակերպութեան կայքէջում (<https://www.oyrenci.org/>) պարբերաբար վերահրատարակում էին Ադրբեջանի Դեմոկրատական Հանրապետութեան հիմնադիր Մոհամմադ Ամին Ռասուլզադէի և Ժամանակին Ատրպատականում ստեղծուած Ադրբեջանի Ինքնավար Հանրապետութեան հիմնադիր Միր Զաֆար Փիշկարիի յօդուածներն ու մտքերը: Հրատարակուած մի շարք լուրերի վերնագրերը և այդ լուրերից համառօտագրութիւնները վկայում էին այն մասին, որ «Հարաւային Ադրբեջանի ուսանողական շարժում» կազմակերպութիւնը զբաղուած էր ոչ միայն հակահայկական քարոզչութեամբ, այլեւ ակտիւ տեղեկատուութիւն էր հաւաքում՝ Արցախի դէմ նախապատրաստուող պատերազմին օժանդակելու համար:

Այդ գործունէութիւնը շարունակում է նաեւ պատերազմից յետոյ: Այսպէս՝ «Հայաստանի օգտին Իրանի վարչակարգի լրտեսութեան բացայայտումը» հրապարակման մէջ նշում է, որ 2021 թ. փետրուարի 27-ին Թուրքիայի յայտնի օրաթերթերից մէկը գրել է, որ «Իրանի վարչակարգը Լեռնային Ղարաբաղի պատերազմի ժամանակ սահմանին տեղակայել է ռադարային զարգացած համակարգեր և անլար ունկնդրման կայան և դրանց միջոցով ձեռք բերուած տեղեկութիւնները փոխանցել է Հայաստանի

զինուած ուժերի գլխատոր շտաբին¹⁴»։ Ոչ մի տեղ չի նշում, որ ինչ է Թուրքիայի այդ յայտնի օրաթերթի անունը։

Իսկ «Զարիֆ։ Հայաստանի հողային ամբողջականությունը Իրանի կարմիր գիծն է» վերտառութեամբ հրապարակումը մատնանշում է, որ «Իրանի Արտաքին գործերի նախարար Մոհամմադ Զաադ Զարիֆը, 2021 թ. յունուարի 27-ին, Հայաստանի Արտաքին գործերի նախարար Արա Այուազեանի հետ հանդիպման ժամանակ իր հակաադրբեջանական դիրքորոշումների ծիրում վստահեցրեց, որ Թեհրանը բոլոր առումներով հովանաւորելու է Երևանին¹⁵»։ Այս համատեքստում նշում է, որ «Շարունակում են Իրանի վարչակարգի զինուած ուժերի գործողումներն ու տեղափոխությունները Արագի ափերի ուղղութեամբ՝ Ադրբեջանի և Հայաստանի սահմանակից շրջաններ»¹⁶։ Դրանից կատարում է հետևեալ եզրայանգումը՝ «Իրանի վարչակարգը երկակի խաղ է խաղում Ադրբեջանի նկատմամբ։ Մի կողմից այդ վարչակարգի պատասխանատուները խօսքով հովանաւորում են Ադրբեջանին, միա կողմից վարչակարգը գործնականում հովանաւորում է Հայաստանին։ Անկասկած Իրանի որևէ ռազմական գործողութիւն Ադրբեջանի դէմ մեծ

¹⁴ [https://www.oyrenci.org/%d8%a7%d9%81%d8%b4%d8%a7%db%8c-%d8%ac%d8%a7%d8%b3%d9%88%d8%b3%db%8c-%d8%b1%da%98%db%8c%d9%85-%d8%a7%db%8c%d8%b1%d8%a7%d9%86-%d8%a8%d9%87-%d9%86%d9%81%d8%b9-%d8%a7%d8%b1%d9%85%d9%86%d8%b3%d8%aa%d8%a7/ \(04.04.2021\)](https://www.oyrenci.org/%d8%a7%d9%81%d8%b4%d8%a7%db%8c-%d8%ac%d8%a7%d8%b3%d9%88%d8%b3%db%8c-%d8%b1%da%98%db%8c%d9%85-%d8%a7%db%8c%d8%b1%d8%a7%d9%86-%d8%a8%d9%87-%d9%86%d9%81%d8%b9-%d8%a7%d8%b1%d9%85%d9%86%d8%b3%d8%aa%d8%a7/ (04.04.2021))

¹⁵ [https://www.oyrenci.org/%d8%b8%d8%b1%db%8c%d9%81-%d8%aa%d9%85%d8%a7%d9%85%db%8c%d8%aa-%d8%a7%d8%b1%d8%b6%db%8c-%d8%a7%d8%b1%d9%85%d9%86%d8%b3%d8%aa%d8%a7%d9%86-%d8%ae%d8%b7-%d9%82%d8%b1%d9%85%d8%b2-%d8%a7%db%8c%d8%b1%d8%a7/ \(04.04.2021\)](https://www.oyrenci.org/%d8%b8%d8%b1%db%8c%d9%81-%d8%aa%d9%85%d8%a7%d9%85%db%8c%d8%aa-%d8%a7%d8%b1%d8%b6%db%8c-%d8%a7%d8%b1%d9%85%d9%86%d8%b3%d8%aa%d8%a7%d9%86-%d8%ae%d8%b7-%d9%82%d8%b1%d9%85%d8%b2-%d8%a7%db%8c%d8%b1%d8%a7/ (04.04.2021))

¹⁶ [https://www.oyrenci.org/%d8%aa%d8%ad%d8%b1%da%a9%d8%a7%d8%aa-%d9%88-%d8%a7%d8%b9%d8%b2%d8%a7%d9%85-%d9%86%db%8c%d8%b1%d9%88%d9%87%d8%a7%db%8c-%d9%86%d8%b8%d8%a7%d9%85%db%8c-%d8%b1%da%98%db%8c%d9%85-%d8%a7%db%8c%d8%b1%d8%a7/ \(04.04.2021\)](https://www.oyrenci.org/%d8%aa%d8%ad%d8%b1%da%a9%d8%a7%d8%aa-%d9%88-%d8%a7%d8%b9%d8%b2%d8%a7%d9%85-%d9%86%db%8c%d8%b1%d9%88%d9%87%d8%a7%db%8c-%d9%86%d8%b8%d8%a7%d9%85%db%8c-%d8%b1%da%98%db%8c%d9%85-%d8%a7%db%8c%d8%b1%d8%a7/ (04.04.2021))

սխալ է լինելու և Հարապյին Ադրբեջանը այդպիսի դաւաճանական գործողութեան հանդէպ լուռ չի մնալու»¹⁷:

Նշենք, որ ԱԶՈՀ-ի հակահայկական և հակահրանական դիրքորոշումները նորութիւն չեն և չեն սահմանափակում Արցախեան վերջին 44-օրեայ պատերազմով:

Պանթիքական լայնամասշտաբ քարոզչութիւն է ծաւալում նաև «Գունագ թի վի»¹⁸–ն, որն իրեն հռաչակել է «Հարապին Ադրբեջանի ազատութեան ձայնը»: Հեռուստատեսութիւնը հիմնադրուել է 2004-ին Ահմադ Ուբալիի միջոցով և իր հաղորդումները 24 ժամեայ դրութեամբ սփռում է ԱՄՆ-ի Զիկագօ քաղաքից թէ՛ համացանցի և թէ՛ արբանեակի միջոցով: Հեռուստատեսութիւնն իր նպատակներից է յայտարարել «Ադրբեջանի թուրքերի և Իրան կոչուող աշխարհագրական տարածքի այլ շրջանների թուրք քաղաքացիների մշակութային ցեղասպանութեան և լեզուական ճուլման դէմ պայքարը»¹⁹: Ուշադրութեան արժանի է «Իրան կոչուող աշխարհագրական տարածք» ձևակերպումը, ինչը նշանակում է, որ այդ հեռուստատեսութեան ղեկավարութիւնը Իրանը որպէս երկիր չի ճանաչում: Նկատի ունենալով ԱՄՆ-ի և ԻԻՀ-ի թշնամական յարաբերութիւնները հասկանալի է, թե ինչու են Ամերիկայի Միացեալ Նահանգները թոյլ տալիս Իրանի դէմ պայքար մղող և անջատողական գաղափարներ տարածող հեռուստատեսութեան հաղորդումները սփռուեն իր տարածքից: Սակայն «Գունագ թի վի»-ի լուրերն ու հաղորդումները միայն հակահրանական չեն, այլ նաև հակահայկական, հակառուսական և հակաքրդական:

¹⁷ Նոյն տեղում:

¹⁸ [https://www.gunaz.tv/\(12.03.2021\)](https://www.gunaz.tv/(12.03.2021)):

¹⁹ [https://www.gunaz.tv/fa/about \(12.03.2021\)](https://www.gunaz.tv/fa/about (12.03.2021)):

Օրինակ, 2021թ. մարտի 11-ին հրատարակուել է լուր՝ «Թուրքիայի հակազդեցութիւնը Իրաք կատարած Պապի այցելութեան յատուկ նամակադրոշմում Մեծ Քուրդիստանի կեղծ քարտեզի տպագրութեան կապակցութեամբ²⁰», որտեղ գրուած է, որ Թուրքիայի Արտաքին գործերի նախարարութիւնը Իրաքի պաշտօնեաներից պահանջել է յարգել տարածաշրջանի երկրների հողային ամբողջականութիւնը, քանզի Իրաքի հիսիսի քրդական շրջանի որոշ պաշտօնեաներ օգտագործելով Պապի այցելութիւնը փորձել են Իրաքի հարևան երկրների հողային ամբողջականութեան նկատմամբ իրենց զառանցանքներն ու դատարկ պատկերացումները ցուցադրել²¹: Նոյն օրը «Գունազ թի վի»-ով նոյնաբովանդակ յայտարարութիւն է տարածել Հարաւային Ադրբեջանի ազգային ազատագրական ճակատ (ԳԱՄԱՋ) կազմակերպութիւնը, որը տպագրուել է «Գունազ թի վի»-ի կայքէջում²²:

2021 թ. ապրիլի 1-ին հրատարակուել է լուր՝ «Սկանդալային պնդում: Ռուսաստանն է «Իսկանդեր» կրակել Շուշիի ուղղութեամբ²³» վերտառութեամբ, որում վկայակոչելով պաշտպանութեան ոլորտում մասնագիտացած ադրբեջանական մի լրատուամիջոցի, ասուում է, որ Հայաստանին վաճառած Ռուսաստանի Իսկանդերները տարբեր են այն Իսկանդերներից, որ արձակուել են Շուշիի վրայ և դրանք կարող էին արձակուել Գիւմրիում գտնուող Ռուսաստանի յենակէտից:

²⁰ <https://www.gunaz.tv/fa/new/%DA%AF%D9%88%D9%86%D8%A7%D8%B2-%D8%AA%DB%8C-%D9%88%DB%8C-%DB%B2%DB%B1-%D8%A7%D8%B3%D9%81%D9%86%D8%AF-%DB%B1%DB%B3%DB%B9%DB%B9-%D9%88%D8%A7%DA%A9%D9%86%D8%B4-%D8%AA%D8%B1%DA%A9%DB%8C%D9%87> (14.03.2021)

²¹ Տե՛ս նոյն տեղում:

²² Տե՛ս <https://www.gunaz.tv/fa/new/GAMACI-1615481412> (14.03.2021)

²³ <https://www.gunaz.tv/fa/new/%C4%B0sg%C9%99nd%C9%99rRus%C5%9Eu%C5%9Fa-1617277971> (01.04.2021):

Հեռուստատեսության հիմնադիր Ահմադ Ուբային 2021 թ. մարտի 23-ին, իսրայելական «Վայ նետ նիւզ»²⁴ կայքէջին տուած հարցազրոյցում ուշագրաւ յայտարարութիւններ էր անում՝ «Հա-րաային Ադրբեջանը Իսրայէլի բարեկամն է»²⁵, «Իրանում մի շարժում կայ, որը հետապնդում է Իրանի և Ադրբեջանի ադրբեջանցիների միատրումը՝ Թաւրիզ մայրաքաղաքով»²⁶ և ի վերջոյ «Ես՝ Իրանի դէմ Իսրայէլի կամ այլ երկրների ռազմական գործողութիւններին ոչ դէմ եմ, ոչ կողմ, սակայն իրականութիւն է, որ եթէ ռազմական գործողութիւն սկսուի՝ ժողովուրդը իշխանութեան թիկունքին չի կանգնելու և Արևմուտքն այդ կապակցութեամբ սխալ հաշուարկ է կատարել»²⁷:

«Թիւրքական խորհուրդ»-ի պատուիրակութեան ներկայացուցիչները այցելեցին Ադդամ»²⁸ վերնագրով լրատութեան մէջ, որը հրատարակուել է 2021 թ. ապրիլի 12-ին, գրուած է, որ Թուրքիայից, Ադրբեջանից, Ուզբէկստանից, Ղազախստանից և Ղրդիզստանից նախարարներ և բարձրաստիճան պաշտօնեաներ Բաքում մասնակցում են «Թիւրքական խորհուրդի լրատուամիջոցների և տեղեկատւութեան երրորդ նիստին: Նրանք այցելել են Ադդամ, որը Ղարաբաղի պատերազմում ազատագրուեց հայերից և տեսան հայերի կողմից աներուած քաղաքի գերեզմանատունը»²⁹:

Հետևեալ մի քանի լուրերի վերնագրերն անգամ բառական են ապացուցելու «Գոնազ թի վի»-ի ղեկավարութեան վերաբե-

²⁴ <https://www.ynetnews.com/category/3083> (01.04.2021):

²⁵ Նոյն տեղում:

²⁶ Նոյն տեղում:

²⁷ Նոյն տեղում:

²⁸ <https://www.gunaz.tv/fa/new/SH.A144-1618133066> (12.04.2021):

²⁹ Տե՛ս նոյն տեղում:

րումն ու դիրքորոշումը հայերի նկատմամբ. «Իսլամական համագործակցության կազմակերպության պատասխանատուները դատապարտեցին հայերի վայրագությունը³⁰» (հրատարակուած 2021 թ. ապրիլի 8-ին), «Սիրիոյ Հայաստանի պատմական հողն է³¹» (հրատարակուած 2021 թ. ապրիլի 11-ին), «Արևմտեան Ադրբեջանի (Երևան) մտաւորականները դիմեցին ԻԻՆԵՍԿՕ-ին³²» (հրատարակուած 2021 թ. մարտի 25-ին) և այլն:

«Գունազ թի վի»-ի բաժինը ամարտենք ևս երկու վերնագիր նշելով. «Ադրբեջանի Արտաքին գործերի նախարար: Իսրայէլական զարգացած զէնքերը կարևոր դեր են ունեցել Ադրբեջանի յաղթանակում³³» (հրատարակուած 2021 թ. մարտի 25-ին) և «Նախագահ Ալիևը Ուզբեկստանի «Տարուայ մարդ» հոշակուեց³⁴» (հրատարակուած 2021 թ. ապրիլի 4-ին):

Իրանի դէմ գործող պանթիքական կենտրոնն է «**Թաւրիզի հետազոտական կենտրոնը**³⁵», որը հիմնադրուել է 2016 թ. ապրիլի 2-ին և գտնուում է Անկարայում: Կենտրոնի նպատակներից է ուսումնասիրել աշխարհի տարբեր կէտերում, յատկապէս Իրանում և Ադրբեջանում գտնուող թիրքերի լեզուն, մշակոյթը, քաղաքական, հասարակական, տնտեսական և մշակութային կա-

³⁰ <https://www.gunaz.tv/fa/new/%DA%AF%D9%88%D9%86%D8%A7%D8%B2-%D8%AA%DB%8C-%D9%88%DB%8C-%DB%B1%DB%B9-%D9%81%D8%B1%D9%88%D8%B1%D8%AF%DB%8C%D9%86-%DB%B1%DB%B4%DB%B0%DB%B0-%D9%85%D9%82%D8%A7%D9%85%D8%A7%D8%AA-%D8%B3%D8%A7%D8%B2%D9%85%D8%A7%D9%86> (10.04.2021):

³¹ <https://www.gunaz.tv/fa/new/BuzbasErm%C9%99ni-1618147344> (11.04.2021):

³² <https://www.gunaz.tv/fa/new/Q%C9%99rbiAz%C9%99rbaycanUNESKO-1616680070> (11.04.2021):

³³ <https://www.gunaz.tv/fa/new/CeyhanBayramovisrail-1617616918> (11.04.2021):

³⁴ <https://www.gunaz.tv/fa/new/%C6%8Fliye%C4%B0linAdam%C4%B1-1617525582> (11.04.2021):

³⁵ <http://tebareh.org/fa/> (08.04.2021):

ռուցումները, նրանց կենսակերպը և յարաբերությունները այլ ժողովրդների հետ:

2020 թ. սեպտեմբերի 30-ին «**Թալիզի հետազոտական կենտրոն**»-ի կայքում հրատարակուել է «Թուրք-ադրբեջանցի մի խումբ ազգային և քաղաքացիական գործիչների յայտարարություն: Ղարաբաղը Ադրբեջանի հող է³⁶» վերնագրով, որտեղ գրուած էր, որ Ադրբեջանի Հանրապետութեան բանակը ի պատասխան Հայաստանի ոստնծգիչ բանակի գործողութիւնների՝ ռազմական գործողութիւններ է ծեռնարկել և ազատագրել Ղարաբաղի մի մասը, որը անցնող 28 տարիների ընթացքում Հայաստանի տիրապետութեան տակ էր: 1990-ական թուականներին տեղի ունեցած Ղարաբաղի պատերազմի ընթացքում հայերը ադրբեջանցի թուրքերի նկատմամբ ցեղասպանութիւն գործեցին և Իրանի այն ժամանակուայ պատասխանատուները հովանաւորեցին Հայաստանին, որը պատճառ դարձաւ միլիոնաւոր թուրքերի զգացումները վիրաւորուեն: «Այժմ մենք, Իրանում ադրբեջանցի մի խումբ ազգային և քաղաքացիական գործիչներս մեր կտրուկ և բացայայտ հովանաւորութիւնն ենք յայտնում այդ տարածքների ազատագրման գործընթացին՝ Հայաստան երկրի բռնազաւթումից և ԻԻՀ պատասխանատուներից պահանջում ենք նկատի առնելով Իրանի միլիոնաւոր թուրքերի զգացումներն ու հաւաքական խիղճը՝ վերջ տալ Հայաստանի պետութեան և նրա բռնազաւթումներին հովանաւորութեանը³⁷»:

Աւելին՝ դեռեա 2018 թ. ապրիլի 21-ին «Թալիզի հետազոտական կենտրոն»-ի և «Թուրքիայի՝ երկրից դուրս գտնուող թուրքերի և ազգակից հասարակութիւնների վարչութեան» հա-

³⁶ <http://tebaren.org/fa/?p=1444> (08.04.2021):

³⁷ Նոյն տեղում:

մագործակցութեամբ Անկարայում տեղի էր ունեցել «Հայերի ճնշումների հարիւրերորդ տարելիցի առիթով պատմական ճշմարտութիւններ: Հայերի ճնշումները Իրանի Արևմտեան Ադրբեջան³⁸ նահանգում³⁹» բնաբանով խորհրդաժողով: Խորհրդաժողովում Թուրքիայից, Ադրբեջանից և Իրանից բանախօսները քննարկել են վերջին հարիւր տարիների ընթացքում հայ զինեալ խմբերի «ճշնումների» և նրանց կողմից «շրջանի թուրքերի ցեղասպանութեան» թեման: Խորհրդաժողովն սկսել էր մէկ բոլակ լուրջութեամբ ի յարգանս Թուրքիայի Հանրապետութեան հիմնադիր Մուսթաֆա Քեմալ Աթաթիւրքի, Թուրքիայի ազատագրական պայքարի նահատակների, աշխարհի բոլոր վայրերում թիւրքական աշխարհի նահատակների, և Թուրքիայի ու Ադրբեջանի Հանրապետութիւնների հիմնների ունկնդրմամբ:

Խորհրդաժողովում նշուել էր, որ շուրջ հարիւր տարի առաջ միայն Արևմտեան Ատրպատականի Ուրմիա, Սալմաստ և Խոյ քաղաքներում հայ և ասորի զինեալ խմբերի միջոցով մօտ 130.000 թիւրք է սպանուել, իսկ այդ թիւը շրջանի այն ժամանակուայ բնակչութեան մէկ երրորդն էր և այդ ծրագրի նպատակը շրջանը թիւրքերից մաքրելն ու Մեծ Հայաստան նախագծի իրականացումն էր: Խորհրդաժողովին համալսարանական դասախօսներից և փորձագէտներից բացի մասնակցել են նաև պետական համակարգում դեր ունեցած անձինք, ինչպէս՝ Թուրքիայի ազգային մեջլիսի նախկին պատգամաւոր Խալէս Ուլուչ Գուրքանը:

Խորհրդաժողովի մասին նոյնիսկ մեր այս կարճ ներկայացումը ցոյց է տալիս, որայն կրում էր հակահայկական և հակաի-

³⁸ Ատրպատական:

³⁹ <http://tebaren.org/ia/?p=977> (30.03.2021):

բանական բնոյթ, տեղի էր ունենում Անկարայում, որ նշանակում է Անկարան հովանաւորում էր այն և նաև Թուրքիայի նախկին պետական այրերը չէին վարանում մասնակցել նմանատիպ խորհրդաժողովին, որն իր հերթին բացայայտում է նրանց մտայնութիւնը:

Յատկանշական էր, որ «Հայերի ճնշումների հարիւրերորդ տարելից» ասելով նկատի էր առնում 1918 թուականի ապրիլ ամիսը, երբ Օսմանեան Թուրքիայի բանակը ներխուժելով Ատրպատական՝ իրականացրեց տեղի հայ եւ ասորի ազգաբնակչութեան այն մնացորդների ոչնչացումը, որոնք փրկուել էին Նախորդ՝ 1914 թուական ներխուժումից: Սա ցոյց է տալիս, որ Իրանում գործող պանթիքական կազմակերպութիւնները հանդիսանում են Թուրքիայի ցեղասպանական քաղաքականութեան ժառանգորդները, ուստի եւ ուղղակիօրէն պատճէնում են ոչ միայն սեփական յանցագործութիւնները ժխտելու, այլեւ դրանք իրենց զոհերին վերագրելու Թուրքիայի պետական քաղաքականութեան կրողներն ու տարածողները Իրանի Ատրպատականում:

«Անկարայի իրանական ուսումնասիրութիւնների կենտրոն»⁴⁰–ը (IRAM), Իրանի և նրան առընչուող հարցերի ուսումնասիրութեան նպատակով հիմնադրուել է Անկարայում, 2016 թ.: Թէև կենտրոնի կայքում գրուած է, որ նպատակը Իրանի վերաբերեալ գիտական, ճիշտ և անաչառ ուսումնասիրութիւնների իրականացումն է, սակայն նոյնիսկ մի թեթևակի հայեացքը կայքում հրատարակուած յօդուածներին և ուսումնասիրութիւններին

⁴⁰ <https://iramcenter.org/fa/home/> (28.03.2021):

պարզից էլ պարզ է դարձնում կենտրոնի ղեկավարների հակաիրանական, հակահայկական և պանթիքթական մօտեցումները:

Օրինակ, 2020թ. դեկտեմբերի 5-ին Կենտրոնի շիազիտության բաժնի պատասխանատու Մուշթադ Ալիիլոյի (Mushtaq Al-Hilo) ստորագրությամբ լոյս է տեսել «Ղարաբաղի տագնապը, ճեղք յեղափոխության արժեքների և Իրանի արտաքին քաղաքականության միջև⁴¹» վերնագրով մի յօդուած, որտեղ հեղինակը գրում է, որ Ղարաբաղի հարցի կապակցությամբ նկատի ունենալով, որ Իրանի պատմական, մշակութային, կրօնական, էթնիկական ընդհանրությունները Ադրբեջանի հետ անգամներ աւելի շատ են, քան Հայաստանի հետ, սպասելի էր, որ Իրանը առանց այլևայլի պաշտպանէր Ադրբեջանին, սակայն նա թէև երևութապէս անկողմնակալի դեր որդեգրեց, սակայն գործնականում պաշտպանեց Հայաստանին: Դրա պատճառը երեք տասնամեակ առաջ Իրանի արտաքին գործերի այն ժամանակուայ նախարար Ալի Աքբար Վելայաթին՝ Լիբանանի Հեզբոլլահի առաջին գլխավոր քարտուղար Սոբիի Թեֆիլին բացատրել էր. «Հայաստանը մի պատենէ է թիրքալեզու հանրապետութիւններին Թուրքիային հասնելու ճանապարհին: Մենք կը կանգնենք Հայաստանի կողքին, որպէսզի արգելք լինենք թիրքալեզու երկրների Թուրքիային հասնելուն⁴²»: Հեղինակն աւելացնում է, որ Ղարաբաղի վերջին պատերազմի ժամանակ Իրանը տեսնելով իր երկրի թիրքերի լայնածաւալ հովանաւորութիւնը Ադրբեջանին, բարձրաստիճան հոգևորականների միջոցով յայտարարեց, որ Ղարաբաղը իսլամական հող է, սակայն իրականում

⁴¹ <https://iramcenter.org/fa/nagorno-karabakh-crisis-the-gap-between-the-values-of-the-revolution-and-irans-foreign-policy/> (28.03.2021):

⁴² Նոյն տեղում:

երկրի արտաքին քաղաքականության մէջ փոփոխութիւն չկար, իսկ վերջում երբ տեսաւ, որ պատերազմը այլ ելք ունեցաւ և յաղթեց Ադրբեջանը՝ բացայայտ կերպով պաշտպանեց Ադրբեջանին:

Մէկ այլ յօդուածում՝ «Արդեօ՞ք Իրանը Ղարաբաղի պատերազմի պարտուողն է⁴³» վերնագրով՝ կենտրոնի հասարակութիւն-մշակոյթ խմբի աւագ փորձագէտ Օմիդ Բաշարը գրում է, «2020 թ. սեպտեմբերի 27-ին Հայաստանը յարձակուեց Ադրբեջանի վրայ⁴⁴», «Ադրբեջանը իր տարածքներին վերատիրանալու նպատակով սկսեց շարժուել դէպի Ղարաբաղ⁴⁵», «Թուրքիայի ուղիղ և անմիջական ներկայութիւնը տարածաշրջանում պատերազմին յաջորդող օրերին այդ երկրի արտաքին քաղաքականութեան մէջ յաջողութիւն է համարում⁴⁶», «Իրանը ոչ միայն խուսափեց Հայաստանին «բռնազաւթիչ» կոչելուց, այլ երկրի բարձրաստիճան պաշտօնեաների լեզուով և առանց որևէ փաստ ու ապացոյց ներկայացնելու, արծարծեց պատերազմում Ադրբեջանի օգտին սիրիական քիհադիստական խմբերի ներկայութեան հարցը⁴⁷» և այլն:

Իրանի թիրաքախօս շրջանները թիրախ ընտրած պանթիք-քական կազմակերպութիւնները, հետազոտական կենտրոնները, նմանատիպ այլ հաւաքականութիւնները կամ անհատ գործիչները անելի շատ են, քան այն, ինչ մենք ներկայացրինք մեր սոյն ուսումնասիրութեան մէջ, սակայն դրանից խնդրի էութիւնը չի փոխւում:

⁴³ <https://iramcenter.org/fa/is-iran-a-loser-in-the-karabakh-war/> (28.03.2021):

⁴⁴ Նոյն տեղում:

⁴⁵ Նոյն տեղում:

⁴⁶ Նոյն տեղում:

⁴⁷ Նոյն տեղում:

Ատրպատականը թիրախ ընտրած պանթիօքական շրջանակները, լինեն դրանք Թուրքիայում, Ադրբեջանում կամ Իրանում, ունեն խիստ ընդգծուած հակահայկական և հակաիրանական մօտեցումներ:

Նրանք գլխիվայր շրջելով պատմական իրականութիւնը՝ հայերին համարում են եկուոր, Ղարաբաղը՝ ադրբեջանական հող, իսկ Ադրբեջանի, Իրանի և Թուրքիայի թիւրքերի հանդէպ «ցեղասպանութիւն իրականացրած» Հայաստանը՝ սեպ Մեծ Թուրանի ճանապարհին:

Իսկ ահա Իրանը համարում են Հայաստանի բարեկամ, Իրանի թիւրքախօսներին՝ ճնշուած, խտրականութեան, ֆաշիստական պետութեան զոհ:

Ադրբեջանի և Թուրքիայի հանրապետութիւններում, ինչպէս նաև Իսրայէլում և ԱՄՆ-ում այդ շրջանակների գործունէութիւնը թոյլատրելը և պանթիւքական գործիչների այդ երկրներ անարգել ել ու մուտն ապացուցում է, որ նշեալ երկրները ուղղակիօրէն պաշտպանում են պանթիւքական կազմակերպութիւններին և գործիչներին և քնականաբար հետամուտ են նրանց նպատակների իրականացմանը:

Պանթիւքիզմից առաջին հերթին վնասուելու է Հայաստանը: Արցախեան վերջին 44-օրեայ պատերազմը, դրանում Թուրքիայի ուղղակի ներգրաւուածութիւնը, Իրանի պանթիւքական շրջանակների հովանաւորութիւնը, պէտք է դիտարկել պանթիւքիզմի նման ծրագրերի շրջանակներում:

Պանթիւքիզմի նպատակների իրականացումից վնասուելու է նաև Իրանը: Իրանը շատ լուրջ մարտահրաւերներ է դիմագրաւում ո՛չ միայն երկրի թիւրքախօսների, այլ նաև այլ էթնիկ խմբերի անջատողական հակումների առումով: Արցախեան վերջին՝

44-օրեայ պատերազմի ժամանակ Իրանի կրաւորական պահուածքը վկայում է, որ այդ վտանգը բաւականին լուրջ է և երկրի ղեկավարութիւնը իր դիրքորոշումներում և գործողութիւններում նման սպառնալիքը նկատի առնելու հարկադրանքի տակ է:

**Саркис М. Мкртчян, ЕГУ, факультет востоковедения,
Роль действующих в Иране пантюркистских организаций во
второй карабахской войне.**

Развернутая 27 сентября 2020 г. против Карабаха Азербайджаном, Турцией и международными террористами 44-дневная широкомасштабная война, причинившая нашему народу большие человеческие, территориальные и материальные потери, еще раз напомнила армянской национальной политической мысли об угрозе пантюркизма.

Война показала, что пантюркизм, как идеология и политическое движение, существует не только в Турции и Азербайджане, но и в тюркоязычных районах Ирана, где действуют личности и организации, некоторые из которых открыто, а некоторые тайно, работают над осуществлением планов по созданию Великого Турана. Среди них – «Национальная организация сопротивления Азербайджана», «Студенческое движение Южного Азербайджана» (AZON).

Широкомасштабную пантюркистскую пропаганду развернули также «Гюназ ТВ», который провозгласил себя «Голосом свободного Южного Азербайджана», «Исследовательский центр Тавриза», «Центр иранских исследований Анкары» (IRAM) и др.

Независимо от того, что они действуют не только в Иране, но и в Турции и Азербайджане, у всех присутствуют антиармянс-

кие и антииранские подходы. Это обстоятельство вновь ясно проявилось в их заявлениях, политических акциях или опубликованных сообщениях во время последней Арцахской войны.

В статье представлена антиармянская деятельность этих пантюркистских организаций, направленная против Арцаха в преддверии и в течение войны.

Открытая деятельность этих организаций в Азербайджане, Турции, а также в Израиле и США, и беспрепятственное посещение в эти страны пантюркистских деятелей, доказывает, что они прямо или косвенно защищают пантюркистские организации и их деятелей и тем самым, содействуют осуществлению их планов.

Sargis M. Mkrtchyan, YSU, Faculty of Oriental Studies, The role of Pan-Turkic organizations operating in Iran during the Karabakh Second War.

The 44-day large-scale war unleashed on September 27, 2020 against Karabakh by Azerbaijan, Turkey and international terrorists, which caused great human, territorial and material losses to our people, once again reminded the Armenian national political thought of the threat of Pan-Turkism.

The war showed that Pan-Turkism, as an ideology and political movement, exists not only in Turkey and Azerbaijan, but also in the Turkic-speaking regions of Iran, where individuals and organizations operate, some of which openly and some secretly work on the implementation of plans to create the Great Turan. Among them are the "Azerbaijan National Resistance Organization" and the "Southern Azerbaijan Student Movement" (AZON).

A large-scale pan-Turkic propaganda was also launched by "Gunaz TV", which proclaimed itself "The Voice of Free Southern Azerbaijan". "Tabriz Research Center", "Ankara Center for Iranian Studies (IRAM)", etc.

Regardless of the fact that they operate not only in Iran, but also in Turkey and Azerbaijan, all of them have anti-Armenian and anti-Iranian approaches. This circumstance again clearly manifested itself in their statements, political actions or published messages during the last Artsakh war.

The article presents the anti-Armenian activities of these pan-Turkic organizations directed against Artsakh on the eve of and during the war.

The open activities of these organizations in Azerbaijan, Turkey, as well as in Israel and the United States, and the unimpeded visits of pan-Turkic figures to these countries, prove that they directly or indirectly protect pan-Turkic organizations and their figures and thereby contribute to the implementation of their plans.